

ЛІТЕРАТУРА:

1. Давид Р. Основные правовые системы современности (Сравнительное право) / Рене Давид. — М.: Междунар. отношения, 1967.
2. Порівняльне правознавство: підручник для студ. вищ. навч. закл. / В.Д. Ткаченко, С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов; за ред. В.Д. Ткаченко. — Х.: Право, 2003. — 274 с.
3. Законодательная техника: научно-практическое пособие. — М.: Городец, 2000. — 272 с.
4. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ / К. Хессе; [пер. с нем.]. - М.: Юрид. лит., 1981. - 368 с.
5. Конституции зарубежных государств: учебное пособие / сост. В.В. Маклаков. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: БЕК, 2000. — 592 с.
6. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. В 2 т. Т. 1. Основы / К. Цвайгерт, Х. Кётиц; [пер. с нем.]. — М: Международные отношения, 2000. — 480 с.
7. Справочник по нормативной технике: пер. с нем. — 2-е изд., перераб. — М.: БЕК, 2002. — 296 с.
8. Берхус Хашматулла. Вступ до порівняльного правознавства: [навч. посібник] / Хашматулла Берхус. — Одеса: Юридична література, 2002. — 328 с.

УДК 340.125

Кошман Л. А., здобувач кафедри теорії та історії держави і права ЛьвДУВС

Структура екополітичних відносин у демократичному суспільстві

Стаття присвячена розкриттю сутності екологічної політики в демократичному суспільстві, що спрямована на забезпечення належної організованості та впорядкованості, доцільної сталості та динамічності екополітичних суспільних відносин, адже саме екополітика посідає провідне місце серед засобів нормативного регулювання суспільних відносин, норм моралі, звичаїв, цілей діяльності громадських організацій щодо захисту природного довкілля.

Ключові слова: екологічна політика, екополітичні відносини, політико-управлінська діяльність, суспільна свідомість, державне управління, соціально-екологічні проблеми, екологічний імператив, екологізація соціуму.

Статья посвящена раскрытию сущности экологической политики в демократическом обществе, направленная на обеспечение надлежащей организованности и упорядоченности, целесообразной устойчивости и динамичности экополитических общественных отношений, ведь именно экополитика занимает ведущее место среди средств нормативного регулирования общественных отношений, норм морали, обычаев, целей деятельности общественных организаций по защите окружающей среды.

Ключевые слова: экологическая политика, экополитические отношения, политико-управленческая деятельность, общественное сознание, государственное управление, социально-экологические проблемы, экологический императив, экологизация социума.

The article is devoted to the disclosure of environmental policy in a democratic society, which is aimed at ensuring the proper organization and order, purposeful and dynamic sustainability of ecological public relations, ecological policy because it occupies a leading place among the means of regulation of social relations, morals, customs, and objectives of NGOs to protection of the environment.

Keywords: environmental policy, ecological relations, political and administrative activity, public awareness, public administration, social and environmental issues, environmental imperative, the greening of society.

Постановка проблеми. У процесі формування засадничих підстав та вирішення соціально-екологічних проблем екополітика як фундаментальне суспільне явище

має надзвичайно складні взаємозв'язки та взаємодію, розкриття яких є плідним саме на методологічному рівні філософсько-правових досліджень. Лише в такому науковому контексті можна продуктивно проаналізувати екологічну політику, її структуру, прояви, парадигми, мотиви, реалізацію, застосування та ефективність її через призму дотримання державою екологічних прав громадян.

Аналіз досліджень даної проблеми. Дослідженню екологічних аспектів у державному управлінні, правовій охороні навколишнього природного середовища присвячено праці В.Б. Авер'янова, А.Б. Агапова, О.С. Баб'яка, В.А. Власова, А.І. Воронцова, Б.А. Гасвського, М.О. Гладкова, В.А. Зуєва, Л.П. Коваленко, Л.В. Коваля, В.І. Курила, І.А. Куяна, Н.Р. Малишевої, А.Ф. Мельника, В.Ф. Погорілка, В.Л. Мунтяна, М.М. Бринчука, В.Д. Бакуменка, В.А. Красілова, М.І. Хилька, М.М. Єрофєєва, С.М. Кравченко, В.В. Костицького, Н.М. Красіліча, О.Г. Мордвінова, Б.Г. Розовського, Ю.С. Шемшученка та інших.

Мета даної статті полягає у дослідженні феномена екологічної політики як особливого та самостійного різновиду політико-управлінської діяльності держави, яка здійснюється окремою системою спеціальних екологічних державних органів в загальному контексті функціонування в державі виконавчої, законодавчої та судової гілок влади.

Виклад основного матеріалу. Структура побудови екополітичних відносин у суспільстві двоєдина. З одного боку, вони ґрунтуються на засадах владної підпорядкованості, яку розуміють у широкому суспільному аспекті як втілення принципів „влада-підпорядкування владі” або „розпорядження-виконання” у системі „суб'єкт управління – об'єкт управління”. Суспільна домінанта визначає соціально-економічний пріоритет суб'єкта політико-управлінської діяльності (зокрема, Міністерства екології та природних ресурсів чи його обласних управлінь) над керованим природним об'єктом чи загальною екологічною ситуацією в країні, регіоні, області, місті тощо. В такому розумінні можна стверджувати про управлінську вертикаль екополітичних відносин. Суб'єкт-об'єктні стосунки по вертикалі у цій системі виступають необхідною умовою еколого-політичних відносин, що визначає їх як власне політико-управлінські. В цьому полягає головна структурна особливість екополітичних відносин, без чого вони втрачають свою соціальну вагомість, не виправдовують свого реального місця і значення в сукупності суспільно-політичних, державно-управлінських відносин. У зазначеному сенсі соціальна природа екополітичних відносин визначає їх тісний зв'язок з проблемами їх державно-правового регулювання.

Разом із тим, керований об'єкт – природа – є активним у тому сенсі, що має зворотний еколого-соціальний зв'язок, стан якої контролюється суб'єктом екополітики (державою) через механізми, служби і структури екологічного, господарського і наукового моніторингу, активно впливає на формування характеру і спрямованості соціально-політичного та економічного розвитку.

Екополітичні відносини в системі соціальних категорій мають і горизонтальну площину взаємин, що не дає підстав протиставляти їх управлінській вертикалі, а спонукає розглядати, скоріше як чинник збагачення та урізноманітнення процесу здійснення екополітики, насичення її регіональною специфікою, модифікації її складових елементів. Така органічна єдність простежується в контексті переходу від галузевого принципу економічного управління в умовах дерегуляції до функціонального принципу як більш оптимізованого до потреб інтеграції інтересів галузей, регіонів, суб'єктів господарювання. Різні площини функціонування екополітичних стосунків розширюють

можливості плідної реалізації екологічної політики для суспільства, залучають громадян до природоохоронної політичної і громадської роботи. У цьому контексті бачимо реально існуючі відмінності між суто соціальними та соціально-екологічними відносинами, які не завжди можна уніфікувати єдиним родовим поняттям чи явищем. Вони принципово різняться за своєю суттю між собою.

Таким чином, аналіз структури екополітичних відносин дає змогу стверджувати, що, по-перше, їх предметна сфера ширша від суто суспільно-політичних, державно-управлінських відносин, врегульованих нормами і різними видами права. По-друге, сфера еколого-політичних відносин, органічно включаючи в себе весь спектр як вертикальних управлінських відносин, врегульованих адміністративно-правовими нормами, так і горизонтальних міжгалузевих, міжрегіональних еколого-економічних зв'язків, акумулюючи відповідні зусилля політичних та громадських організацій, засобів масової інформації інтегрується у відповідних державно-політичних рішеннях, які здійснюються через виконавчу вертикаль в суспільстві. Ігнорування цього в контексті досліджень проблем екополітики веде до нерозуміння механізмів функціонування та місця відповідних екологічних структур в державному механізмі влади і управління.

Своєрідність екополітичних суспільних відносин не заперечує класичних форм і методів адміністративно-правового регулювання. Правова форма не охоплює усієї різноманітності властивостей і особливостей екополітичних відносин [1], що перебувають у сфері правового регулювання та адміністративного управління, а закріплює й регламентує з них лише найбільш загальні та суттєві. В цьому зв'язку важливим є дослідження тих елементів відносин, котрі доцільно забезпечувати підзаконними актами, адміністративними та іншими засобами й методами.

В структурі державного управління і суспільного життя методологічно значимо визнати пріоритетну роль екологічної політики для подальшої долі українського народу, процесів державотворення, інтеграції країни у світове та європейське співтовариство [2].

Зазначимо, що ця проблема має не суто теоретичний характер, а чітко й безпосередньо пов'язана з нагальною необхідністю подолання протиріч в діяльності законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, потребами національного соціально-економічного розвитку, громадським життям. Адже на сучасному етапі державотворення в Україні значно деформовані, недооцінюються суспільною свідомістю значення, функції, роль та можливості національної екологічної політики. Вона нерідко усвідомлюється спрощено, без розуміння ролі законодавця, інших державних інститутів влади, матеріальної основи, відповідальності службовців апарату державного управління тощо.

У філософському сенсі можна об'єктивно оцінити і глибше побачити чинники, детермінуючі цю систему, проілюструвати офіційно встановлені або санкціоновані державою загальнообов'язкові екологічні норми, правила господарської поведінки, фахово проаналізувати природоохоронні закони, в яких уособлюються через представництво у державно-владних структурах пануючі в суспільстві інтереси, цінності та сподівання.

Завдяки своїм об'єктивним властивостям — нормативності, загальнообов'язковості, правовій визначеності, можливості державного примусу — екологічна політика у демократичному суспільстві спрямована на забезпечення належної організованості та впорядкованості, доцільної сталості та динамічності екополітичних суспільних відносин. Саме екополітика посідає провідне місце серед засобів нормативного регулювання суспільних відносин, норм моралі, звичаїв, цілей діяльності громадських організацій щодо захисту природного довкілля.

Екологічна політика має складну внутрішню структуру, включаючи державно-конституційний, господарсько-економічний, адміністративний, цивільний, кримінальний, світоглядний та інші відносно самостійні складові. Зовнішніми проявами екополітики є закони, юридичні акти, які видаються повноважними державними органами, сукупність яких утворює чинне законодавство. Структура екополітики співпадає зі структурою державної політики лише за принциповими ознаками, залишаючи за собою право на так званий третій, зелений шлях розвитку, піддаючи нерідко традиційні шляхи суспільного розвитку конструктивній критиці.

Важливо розуміти фундаментальні засади здійснення екополітики, якими є система державного управління і право, бачити функціонально-цільову близькість цих суспільних інститутів стосовно ставлення до екологічної політики, яке спрямоване в кінцевому рахунку на забезпечення чіткої організації, суспільної впорядкованості екополітичних відносин, соціально-екологічного життя на основі спільної для них функціональної соціально-організуючої ролі. Виконуючи її, екологічне управління та екологічне право органічно взаємодіють і доповнюють одне одного.

Екологічна політика перебуває в органічній єдності з правом і державним управлінням в цілому, адже її здійснення неможливе поза їх впливом, без застосування їх засобів і методів у межах відповідних функцій, стадій і процедур. Тому екологічна політика, як і державне управління і право, безпосередньо пов'язана з категорією влади – здатністю втілювати у життя пануючу в певних умовах політичну волю.

Маючи державно-владну природу, екологічна політика відображається у нормативно-правовій системі [3], соціальні засади якої загалом функціонують в різноплановій виконавчій діяльності держави та безпосередньо реалізуються її відповідними природоохоронними органами.

У процесах соціально-екологічного розвитку роль екологічної політики, уособлена в екологічному праві, однозначно важлива в загальній структурі державного управління. Насамперед вона впливає на екологічне управління вже самим фактом існування правового елемента, підтримує належний рівень урегульованості та порядку всієї сукупності суспільних природоохоронних відносин, які так чи інакше входять до сфери державного управління. Даний аспект екологічної політики визначаємо як загальнорегулятивний, оскільки у цьому сенсі екополітика виконує роль універсального регулятора в цілому суспільних відносин.

Одночасно соціум як надзвичайно складна динамічна система характеризується тим, що господарський розвиток та розширення його впливу на природне довкілля зростає набагато швидше, ніж суспільство встигає політично й економічно регулювати і впливати на зменшення негативного антропогенного пресингу. Для усунення такої невідповідності потрібні постійне удосконалення всіх галузей законодавства, що регулюють різні види суспільних відносин, загальне зміцнення законності та правопорядку в державі. Таким чином, стратегічне завдання національної екологічної політики полягає у посиленні значення та піднесенні рівня керованості екополітичних, загалом соціально-екологічних відносин в контексті суспільного життя, врахуванні усіх чинників та вдосконаленні механізмів ефективного управління природоохоронною сферою, зростаючій ролі законодавства. „Держава має подбати про соціокультурне, матеріально-технічне, фінансове, правове та світоглядне забезпечення екологічно допустимої доцільної діяльності людини в природі, забезпечення регулярної трансформації наявного способу буття людей і провідних у забезпеченні цього способу форм природокористування в екологічно безпечний спосіб

буття та форми природокористування” [4, с.167].

Не менш важливим аспектом структурно-функціонального місця екологічної політики в суспільно-політичному житті й державному управлінні є її регулюючий, безпосередній та опосередкований вплив на суспільні відносини, через які здійснюється сама політична та державно-управлінська діяльність. Саме через правовий розподіл завдань, повноважень та відповідальності учасників політичного процесу, природоохоронних державно-управлінських відносин підтримується необхідна організація не лише власне функцій Мінекоресурсів України, але й регулюються темпи, характер і масштаби антропогенного впливу на природне довкілля на рівні народного господарства країни [3]. У зв'язку з цим зазначимо, що загальні принципи національної екологічної політики з її надзвичайно широким змістом опосередковуються галузевими економічними реаліями та їх конкретними проявами, специфікою розроблених правових норм, технічних нормативів, специфікацій тощо.

У цьому зв'язку актуальним завданням національної екологічної політики на сучасному етапі залишається досягнення реальної системності зусиль, інтегрування політичних, правових, управлінських видів і форм впливу на багатоманітну структуру соціально-екологічної діяльності. Розглянуті аспекти ролі та значення національної екологічної політики на тлі державотворення в Україні мають ґрунтуватися на розумінні екологічного імперативу в якості політико-регулятивного, об'єктивно необхідного, загальнолюдського, реалізація якого забезпечується різними політичними, державними, правовими, науковими, управлінськими, технологічними, організаційними та іншими умовами й чинниками. Доводиться констатувати, що покищо в єдиному комплексі всі вони, навіть на рівні понятійно-категоріального визначення досі залишаються далекими від науково розроблених, а відтак осмислених на різних рівнях структурно-функціональної організації українського суспільства, його політичної свідомості, контексті державотворчої ідеології.

На початку 70-х років минулого століття А. Тойнбі писав, що світ дегуманізується, а його треба всіма засобами регуманізувати, для чого необхідна така ідеологія, яка б стала новим філософським і релігійним світоглядом [5, с.485]. Такою ідеологією могла б стати ідеологія екологізації всіх суспільно-виробничих відносин, тим більше, що в Україні до цього часу немає єдиної національної ідеології. Ще у 1996 р. Президент Л. Кучма, виступаючи з доповіддю на урочистих зборах з нагоди 5-ї річниці незалежності України, підкреслив: „Намагаючись звільнити суспільство від ідеологічного наркотику, ми повинні розуміти й те, що Україні важко буде вижити, вистояти й ствердитися в ідеологічному вакуумі. У державі повинна існувати ідеологічна домінанта, але не як державна ідеологія, а як ідеологія державного будівництва. Це однозначно й очевидно” [6]. Але до сьогоднішнього дня влада продовжує користуватися терміном „державна ідеологія” , в той же час не може чітко означити її зміст [7, с.56-58].

Крім цього, важливо усвідомити місце та роль екологічної політики в якості державотворчого елементу, об'єктивно необхідного інструменту державно-управлінського впливу на суспільні процеси. Причому маємо на увазі не формальні ознаки чи критерії їх керуваності, завдяки яким екополітичні державно-управлінські рішення функціонують у належній їм сфері, а необхідність радикального перегляду змістових критеріїв соціально-економічного поступу України, які відображають своєрідність соціоекологічної ситуації, її кризовий характер, можливість паралельного виходу з еколого-економічної кризи.

Такий політичний курс стане більш реальним тоді, коли громадяни всієї України

чітко побачать і усвідомлять своє місце у світовому співтоваристві цивілізованих народів. Процеси екологізації будуть більш дієвими та системними, коли вони охоплять всіх суб'єктів політико-громадського життя, їх зусилля щодо формування екологічної свідомості й освіченості громадян, а не будуть лише спрямовані на поділ чи перерозподіл влади і власності.

Необхідність інтеграції загальнолюдських і національних зусиль щодо вирішення екологічних проблем в умовах фактичної роз'єднаності політичних та ідеологічних інтересів і постійного політичного протистояння диктує необхідність і доцільність втручання держави у процеси екологізації соціуму. Своєрідний екополітичний романтизм, який як і економічний, „мріє” владнати всі проблеми на засадах об'єктивних інтересів, мусить бути підкріплений вагою суб'єктивних історичних чинників — політичних і державних пріоритетів, механізмів, структур, ідеології. Таким чином, посилення ролі української держави у зазначеному сенсі є історично неминучим.

Державницька ідея повинна піднятися над підґрунтям національної ідеї, але з її врахуванням, в бік її як загальної історичної долі народу, що водночас дозволить реалізувати повніше й „українську ідею”, адже „в державу нас об'єднує не те, чим ми були вчора, а те, що ми будемо будувати спільними зусиллями завтра” [5, с.409].

Водночас для того, щоб зацікавити виробника у запровадженні природоохоронних заходів і технологій, унеможливити розв'язання екологічних негараздів за рахунок здоров'я і життя людей, держава повинна спочатку запровадити в дію об'єктивний економічний закон — закон зростання фінансово-матеріальних витрат суспільства в умовах виходу національної економіки з кризи на природоохоронні проекти, а відтак створити необхідні передумови для піднесення еколого-економічної ефективності суспільного виробництва, перетворення витрат, які йдуть на вирішення екологічних проблем, в економічно вигідні та соціально корисні. Адже у світі щорічно виробляється продукції і послуг в галузі екології на 200 млрд. доларів, а найвищим показником розвитку економіки країни в наш час стає її успіх у технологіях вторинної переробки та у постачанні на світовий ринок природоохоронних технологій. При цьому також знімається суперечність між необхідністю охорони довкілля і забезпеченням конкурентоздатності економіки. Сьогодні суттєвим чинником підвищення конкурентоздатності продукції стає її відповідність екологічним вимогам [2; 8, с. 141]. Саме така екополітична ідеологія як критерій і складова державотворення має стати в кінцевому рахунку важелем досягнення еколого-економічної ефективності природокористування в Україні, сприяти захисту природного довкілля і сталому та безпечному розвитку суспільства.

Все це слід було зафіксувати і здійснювати в ході правотворчої діяльності держави на всіх рівнях політико-правової системи шляхом фіксації в правових і політичних актах та інших суспільно значимих документах і рішеннях, які б відповідали фактичному екологічному стану та умовам життя людей, відображали об'єктивні закономірності та тенденції суспільного розвитку. Поглиблення політико-екологічної обґрунтованості державних рішень є важливою передумовою підвищення реальної ваги і застосування екологічної політики в суспільстві, чинником трансформації громадської думки щодо екологічної складової державотворення, екологічного правового поля, зростання довіри до дій державних органів у сфері гарантування екологічних прав громадян України.

Наведена вище концептуалізація політологічного аналізу екологічної політики, її місця та ролі в державно-політичних процесах унаочнюють історичну необхідність,

складність і комплексність її взаємозв'язків та взаємодії в контексті творення демократичного суспільства. Змістовний аналіз цих питань має спиратися на розвинену методологічну базу екополітологічних досліджень, необхідність поглиблення яких нині є актуальним загальнотеоретичним і прикладним завданням державотворення, вітчизняної політологічної, суспільствознавчої думки, теорії державного управління.

Разом із тим, як засвідчує зарубіжний науковий досвід, екополітологія спроможна інтегрувати результати досліджень багатьох суспільствознавчих і правознавчих дисциплін, сприяти активізації зв'язків та посиленню міждисциплінарних досліджень у сфері екологічної політики як складового чинника державної політики загалом. Необхідність цього зумовлюється самою багатогранною природою екополітичних відносин. Міждисциплінарність у подібному науковому аналізі з'являється не сама по собі, а як результат, з одного боку розвитку власне політології як науки, а з іншого – через усвідомлення конкретними дослідниками пізнавальних можливостей і перспектив екологічної політики як об'єкту досліджень, використання відповідних наукових методів і засобів.

Ключові наукові аспекти політологічного аналізу суспільної сутності екологічної політики, характерних властивостей і ознак, що визначають її якісний стан в нових суспільних умовах відповідно до вимог сучасного періоду історичного розвитку України, збагачені застосуванням різноманітних пізнавальних засобів інших наук – філософії, соціології, права, загальної теорії соціального управління тощо. І хоча вони й не вирішують усіх завдань міждисциплінарного аналізу державної екологічної політики, проте всіляко сприяють поглибленню рівня та більшій достовірності її наукового пізнання, формуванню власного понятійного та концептуального масивів, які мають велике методологічне значення як для розвитку теорії екологічної політики, так і для її застосування у процесі національного державотворення [9, с.307].

Висновки. Резюмуючи викладене вище необхідно підкреслити, що без реального поєднання та активізації нині діючих у суспільстві суб'єктивних та об'єктивних чинників і зусиль, екологічна ситуація в Україні погіршуватиметься значно швидше, ніж з'являтимуться необхідні ресурси для її поліпшення.

Для вирішення вищезазначених проблем цілепокладаючу програмну функцію має відіграти єдність дій існуючих суб'єктів екополітичних і соціально-економічних відносин і, перш за все, толерантна плідна співпраця законодавчої і виконавчої гілок влади, іманентні принципи якої були б закріплені правовим чином у спільних цілях, однаковому розумінні темпів еколого-економічних реформ, напрямів продуктивних структурних перетворень.

Література:

1. Див.: Андрейцев В.І. Екологічне право (загальна частина) / В.І. Андрейцев. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с; Дмитренко І.А. Екологічне право України / І.А. Дмитренко. – К., 1999. – 300 с; Малишко М.І. Основи екологічного права України / М.І. Малишко. – К.: МАУП, 1999. – 152 с.
2. Див.: Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України / С.І. Соколенко. – К.: Логос, 1999. – 569 с; Глобальные трансформации и стратегии развития: монография / Белорус О.Г., Лукьяненко Д.Г. [и др.]. – К.: Оріяне, 2000. – 424 с.
3. Див.: Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища / ред. кол. відп. за вип. П. Цицима. – Чернівці: Зелена Буковина, 2000. – Т. 6. – 376 с.; Екологія і закон: Екологічне законодавство України / за ред. В.І. Андрейцева; [у 2-х кн.]. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – Кн. 1. – 704 с.
4. Кисельов М.М. Національне буття серед екологічних реалій / М.М. Кисельов, Ф.М. Канак. – К.:

Тандем, 2000. – С. 167.

5. Основи етнодержавознавства: підручник / за ред. Ю.І. Римаренка. – К. Либідь, 1997. – 656 с.

6. Див.: Урядовий кур'єр. – 1996. – 29 серп.

7. Див. детальніше: Томенко М. Самоозначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду) / М. Томенко. – К.: Заповіт, 1998. – С. 56–58.

8. Кисельов М.М., Крисаченко В.С., Гардашук Т.В. Методологія екологічного синтезу. – Кю Наукова думка, 1995. – 158 с.

9. Васюта С.І. Радянський екоцид в Україні: історичні витоки, труднощі подолання / С.І. Васюта. – Тернопіль: Астон, 2000. – 536 с.

УДК 340.14

Лозинська С. І., здобувач кафедри теорії та історії держави і права ЛьвДУВС

Духовність як основа людського буття

Стаття присвячена розгляду особистості як духовного утворення, а також духовно-екзистенційної основи людського буття. Зазначається, що необхідною умовою саморозвитку особистості виступає самореалізація, яка передбачає її самовдосконалення.

Ключові слова: духовність, духовне життя, духовні цінності, бездуховність, людське буття, особистість, масова свідомість, самореалізація особистості.

Статья посвящена рассмотрению личности как духовного образования, а также духовно-экзистенциальной основы человеческого бытия. Отмечается, что необходимым условием саморазвития личности выступает самореализация, которая предусматривает ее самосовершенствование.

Ключевые слова: духовность, духовная жизнь, духовные ценности, бездуховность, человеческое бытие, личность, массовое сознание, самореализация личности.

Article considers the individual as a spiritual formation, and spiritual-existential foundation of human existence. It is noted that a necessary condition for self-serving individual self-realization, which provides for its improvement.

Keywords: spirituality, spiritual life, spiritual values, lack of spirituality, human being, individual, mass consciousness, self-identity.

Постановка проблеми. Поняття „дух”, „духовність”, „духовне”, „духовне життя”, „духовний світ”, „духовна сфера”, „духовні цінності”, „духовні потреби”, „духовна діяльність” і ряд інших аналогічних понять широко використовуються в суспільстві на різних рівнях спілкування – від побутового до філософського. В силу цього їх змістовне наповнення, і без того істотно відрізняючись за змістом, виявляється представленим за ступенями узагальнення також в дуже широкому діапазоні – від найменш конкретного до найбільш абстрактного.

Аналіз досліджень даної проблеми. У вітчизняній філософії ХХ – початку ХХІ століть різні аспекти проблеми людини були предметом численних досліджень. Сьогодні, в умовах глибокої кризи цінностей, яку переживає українське суспільство, очевидно є важливість проблеми духовного самовизначення та самореалізації особистості, усвідомлення надособистісних смислів і цінностей буття. За декілька